

Київський університет імені Бориса Грінченка

ї

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Енциклопедичний словник-довідник

права»)

ю

Київ — 2023

а Т. В.

УДК 14:930.1(038)(07)
Ф56

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протоколи № 9 від 31.10.2019 р.; № 5 від 09.06.2021 р.; № 2 від 30.03.2023 р.)

Рецензенти:

Кудряченко А. І., директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Лях В. В., завідувач відділу історії зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, доктор філософських наук, професор;
Чупрій Л. В., професор кафедри філософії і політології
Університету державної фіскальної служби України, доктор політичних наук.

Редакційна колегія

В. О. Огнев'юк (голова), О. С. Александрова, Р. О. Додонов, Ю. В. Омельченко

За загальною редакцією В. О. Огнев'юка

Видання надруковано за підтримки Благодійної організації
«Благодійний фонд сприяння розвитку освіти імені Б. Грінченка»

Філософія історії: енцикл. словник-довідник / за заг. ред. В. О. Огнев'юка; редкол.:
Ф56 В. О. Огнев'юк (голова), О. С. Александрова, Р. О. Додонов, Ю. В. Омельченко ; передм.
В. О. Огнев'юка — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. — 416 с.
ISBN 978-617-658-032-4

Енциклопедичний словник-довідник включає в себе 420 статей, у яких відображено пер-
сональні та колективні здобутки дослідників філософії історії.

Для студентів, аспірантів, викладачів ЗВО та всіх, хто цікавиться філософією і філосо-
фією історії як її галуззю.

УДК 14:930.1(038)(07)

них змін капіталізму, отже, до змін С. к., зокрема «розмивання» його основ у постіндустріальному сусп-ві. Позитивна роль С. к. в історії сусп. розвитку проявляється через властиві йому домінуючі функції: соц. медіатора, податкового донора, інвестора економіки, соц. стабілізатора, соц. й культ. інтегратора, соц. контролю, зразка позитивної соц. поведінки, джерела відтворення кваліфікованої робочої сили, носія базових компонентів нац. культури тощо. Загалом головною функцією С. к. є забезпечення екон., соц. та політ. стабільності в д-ві.

О. Александрова

Серто, Мішель де (фр. Michel Jean Emmanuel de La Barge de Certeau) (17.05.1925 — 09.01.1986). Фр. філософ, антрополог, культуролог, теоретик повсякденності. Освіту здобув в ун-тах Гренобля і Ліона. Також навчався у духовн. семінарії в Ліоні, де вступив до Ордену єзуїтів. У рік

свого постриження заснував журн. «Христос», з яким співпрацював протягом всього життя. У 1960 р. захистив доктор. дис. у Сорбонні, досліджуючи християн. містику єзуїтів XVI–XVII ст. Водночас перебував під сильним впливом психоаналізу, внаслідок чого разом із Ж. Лаканом став засновником неформальної «Шк. Фрейда». У 1975 р. вийшла робота «Історія як письмо», де С. проаналізував зв'язок між релігією та історією. У 1980 р. опублікував основну свою працю «Практика повсякденного життя», яка залишається бестселером у сфері урбаністики й теорії культури.

Осн. пр.: «Історія як письмо» (1975), «Винайдення повсякденності» (1980).

С. у своїх працях сформував оригінальну концепцію повсякденності, синтезуючи психоаналіз, філософію та культурологію. Згідно з його концепцією, люди повсякчас ведуть невидиму боротьбу проти усталених раціональних схем повсякденності, переосмислюючи їх; у повсякденних практиках проявляється культ. логіка міста — різні практики реальних людей і строкатість людських історій, які ці практики утворюють, підривають основи одноманітності та ясності панорамного традиційного розуміння міста. С. розширює розуміння практик від суто міських до культ., в основі яких анонімна творчість із поліваріантним прочитанням. Він використовує термін «просторові історії», щоб підкреслити взаємозалежність текстових розповідей і просторових практик. Прокладаючи собі шлях із однієї точки міста до ін., люди створюють особисті маршрути, наповнені сенсом. Ці маршрути «таємно структурують визначальні умови соц. життя». Рухаючись у межах фізичного і соц. простору, кожен із нас несе із собою спогади, передчуття та різні асоціації.

С. використовує поняття «тактики» і «стратегії» для пояснення тілесних напрямів у місті, зав-

дяки яким люди створюють особисті маршрути. «Тактики» пов'язані з індивід. методом прочитання простору, «стратегії» втілюють анонімні структури та ін-ти влади, знеособлюючи простір і використовуючи його за власними потребами. У фокусі «стратегій» місто є ареною для реалізації проєктів, своєрідним інструментальним поняттям. У контексті «тактик» місто набуває якісно нових антропологічних характеристик завдяки поняттям «дивитись» та «прогулюватись». Місто як «тактичний простір прогулянок» наближає С. до теорії фланерування В. Беньяміна, який теж намагався подолати анонімну природу міста за допомогою нетипових шляхів використання його ресурсів.

У філософії С. історія завжди розпочинається з розрізнення між минулим і теперішнім, тим самим вона віддаляє себе від традиції релігії. Сучасна історія пориває з «дискурсом тіла», тобто соціумом, вона змушує говорити безмовне тіло: історія Нового часу оприявлює приховані змісти, зокрема, пов'язані з тілом, яке «очікує дешифрування». Загалом історія для С. — це місце для Іншого. До того ж важливі не тільки фігури Інших у колективному уявному Заході, але й зазори та розломи між ними, у яких він бачить конструктивну функцію. Вивчати історію неможливо без того, щоб водночас її і не творити. С. у монографії «Історія як письмо» розгортає інваріанти історії, зокрема у модусі політики, продукування й археології, пропонуючи специфічний погляд на природу історіографії.

М. Карповець

Сима Цянь (145/135 — 86/74 рр. до н. е.). Кит. історик, філософ, радник із державних справ, письм., поет, фольклорист, економіст і географ епохи Хань. Вважається «батьком кит. історії», засновником кит. нац. історіографії, з іменем якого пов'язаний революційний переворот у її становленні.

Розробив власну концепцію нац. історії, започаткував аннало-біогр. форму історіописання і традиційний жанр кит. історіографії чжуань (біографії, життєписи). Народився в сім'ї історика Сима Тая, чия посаду головного історіографа й астролога імператорського двору успадкував у 108 р. до н. е. Був також охоронцем імператорської печатки, брав участь у реформі календаря. У результаті придворних інтриг бл. 105 р. до н. е. обмовлений, ув'язнений та оскорплений. Після звільнення впродовж 12 років, використовуючи архівні матеріали та книги з імператорських б-к і сховищ, працював над складанням, за його визначенням, «Книги придворного історіографа (астролога)» («Тайшигун шу»), названої нащадками «Ші цзи» («Історичні записки»), завершеної в 92 р. до н. е. Вона стала першою зведеною систематичною неанонімною іст. працею в Китаї з послідовним викладом кит. історії, побудованою,

зокрема, на використанні джерел, доступних автору в його час і втрачених у майбутньому.

«Іст. записки», які хронологічно закінчуються 104 р. до н. е., у їх сучасному вигляді утворюють 25 книг (130 глав), що охоплюють період у понад три тисячоліття, є хронікою царювань від легендарного Жовтого імператора Хуан-ді (2697–2598 рр. до н. е.) до сучасної С. епохи кінця правління ханьського імператора У-ді (140–87 рр. до н. е.) і нараховують 526 500 ієрогліфів.

«Іст. записки» складаються з 5 великих розділів: «Основні записи», «Хронологічні таблиці», «Трактати», «Історія спадкових домів», «Життєписи», кожний з яких охоплює від 8 («Трактати») до 70 («Біографії») глав. «Основні записи» є розповіддю про найдавніших правителів Китаю і найважливіші події, що відбувалися під час правління різних династій від легендарних часів до кінця II ст. до н. е. «Хронологічні таблиці», що були нововведенням С., уніфікували час основних подій і відтворювали хронологію кит. історії з IX до II ст. до н. е. «Трактати» є викладом відомостей про різні галузі знань. В «Історії спадкових домів» висвітлено біографії знатних родів та історії окремих царств і спадкових володінь. У «Життєписах» містяться не тільки біографії відомих іст. діячів, але і глави, присвячені сусіднім народам і країнам (хунну, юе, Кореї тощо).

У «Ші цзи» був зібраний величезний за обсягом і унікальний за значенням наук. матеріал практично про всі сторони життя давньокит. сусп-ва й окремих, пов'язаних із Китаєм історично і територіально народностей упродовж XXX–XXV ст. аж до початку I ст. до н. е.: внутрішньополіт. події, зовн. зв'язки, екон. лад і культ. розвиток тощо. Це зробило «Іст. записки» основним джерелом із вивчення різноманітних проблем історії стародавнього Китаю, а також минулого країн Далекого Сходу і народів Центр. та Східної Азії.

Основне завдання своєї праці С. сформулював у заключному розділі «Історичних записок» як «опис справ минулого з піклуванням про прийдешнє». Він прагнув не тільки прослідкувати іст. події, але й науково осмислити їх, знайти в них внутр. закономірність, проникнути в суть часів і змін. Вирішуючи питання покликання історії, С. вважав її дзеркалом, вдивляючись у яке нащадки знайомитимуться з досвідом минулих поколінь і вчитимуться на їх уроках. Історіографія для нього була найважливішим інструментом влади і конфуціанської монархії для утвердження нею своєї концепції соц. порядку та ін. державно-політ. доктрин.

Філософії історії С. зазнала впливу ідей ханьського конфуціанства, даосизму і легізму, що привело до певної філос. еклектичності «Історичних записок» і поєднання в них різних ідейних компонентів. Ідеалістичні, наївно-матеріалістичні уявлення і погляди С. зумовили його прагнення виявити циклічні закономірності розвитку іст. подій, їх моральну основу, віру в постійний сусп. прогрес, роль Неба і надприродних сил, у героїв, які творять історію. Прагнучи дослідити минуле з позицій вчення

Конфуція, він уперше послідовно і цілеспрямовано інтерпретував іст. процес у Китаї в дусі конфуціанської концепції Мандата Неба на управління д-вою як безперервну зміну легітимних династій, що здобувають престол за волею Неба. На його думку, передача Небесного Мандата від старої династії до нових була засадничим принципом кит. іст. процесу. С. осмислював іст. життя у вигляді постійного кругообігу політ. влади і вперше організував іст. матеріал за династійним принципом, зосереджуючись на династійних кризах, зміні династій і династійних циклів, у яких бачив розвиток іст. процесу, хоча й не міг пояснити, чим вони по суті відрізнялися одне від одного.

Найбільший внесок С. у кит. історіографію полягав у створенні та практичному застосуванні нового історіогр. методу, за допомогою якого він зумів систематизувати і викласти історію Китаю від міфічних часів до сучасного йому періоду на основі узагальнення великої к-сті різноманітних і часто суперечливих іст. джерел. С. відступив від традиційного стилю щорічного літописання, відмовився від містичного пояснення іст. явищ, створив принципово новий тип іст. оповіді. На противагу пануючому на той час у кит. історіографії хронол. принципу С. запровадив біогр. систему викладу історії, що розкривала загальну картину минулого через життєписи іст. діячів — представників різних соц. верств тієї епохи, від еліти до простолюдинів, біографії яких давали широке уявлення про сусп-во в цілому. В біографіях іст. персонажів, яким було відведене центр. місце в «Історичних записках», зосереджувалась більша частина наявного у С. фактичного матеріалу, що було новацією, оскільки до нього кит. історіографія біографій не знала. Особливістю «Історичних записок» було поєднання різних способів викладу історії, зокрема біогр. і хронол., а також систематизації та уніфікації хронології. С. став першим кит. істориком, який додав до іст. праці хронол. таблиці, заклавши основи кит. іст. хронології та концепції іст. часу.

Про об'єктивність С. свідчили його уважне ставлення до іст. пам'яток, ретельність при зіставленні іст. даних, прагнення встановити ступінь їх достовірності, підтвердженість багатьох наведених у «Ші цзи» матеріалів подальшими археол. відкриттями, що характеризує С. як справжнього вченого-історика. Його основним принципом у використанні іст. даних був виклад фактів, які він вважав достовірними, і відкидання всього, що вважалося неправдивим.

Конструкція «Ші цзи» спрямовувалася на розгляд іст. процесу під різними кутами зору. Крім літопису подій, розташованих за династійним принципом, і біографій видатних людей, «Історичні записки» містять інформацію про культуру і побут, реліг. вірування і культу, філос. погляди і мислення китайців, етнографію, генеалогію, хронологію і астрономію стародавнього Китаю. В них ідеться про його основні гірські системи і річкові басейни, іригацію, гідрографію та орографію,

геогр. опис. В «Історичних записках» відзначені певні етапи освоєння природи стародавньою людиною, міститься інформація про стан землеробства, ремесла і торгівлі, обміну та оподаткування, ін. видів виробничої праці, персоніфікованих у діяльності легендарних правителів. Водночас у них вміщено чимало цінної інформації, поданої не за біогр. чи хронол., а за тематичним принципом, зокрема зазначено, яку з біографій одержати було неможливо, що стало сміливим новаторством С. у світовій історіографії.

Екон. концепція С. передбачала ліберальне ставлення до приватного ремесла і торгівлі, їх заохочення та обмеження державного контролю за екон. сферою, визначала поширення на неї влади д-ви і чиновництва як замах на добробут народу і д-ви. «Історичні записки» також містять чимало фактів з політ. і військ. історії різних державних утворень, що існували на території стародавнього Китаю, які допомагають кращому розумінню процесів формування кит. етносу і державності, становлення кит. цивілізації загалом.

У багатьох сюжетах «Ші цзи» відчувуються симпатії автора до народних мас, реалістично змальоване не тільки життя еліти, але й важка праця народу, викриваються придворні інтриги, деспотизм і жорстокість пануючих верств. Майстерність С. як історика і письмен. полягала в показі діячів минулого як людей, які реально існували, з їх достоїнствами і недоліками, у розкритті суперечливого характеру їхнього світогляду і діяльності, у достовірному, яскравому і стислому зображенні найважливіших елементів тогочасної кит. дійсності.

В «Історичних записках» наведено не просто хронологію важливих подій і генеалогію правителів, але й широкий фон, загальну схему розвитку країни, характеристику пануючих у різні іст. періоди ідей та уявлень. С. виступив як справжній історик-енциклопедист, який у своїй творчості торкнувся різноманітних аспектів сусп. життя Китаю. «Історичні записки» стали першою зразковою і найвідомішою монументальною історією Китаю. Вони започаткували особливий жанр іст. творів — чжен ші — династичних історій, фундаментальних офіційних праць складної композиції, присвячених опису справ правління однієї чи декількох династій. Вони створювалися після її падіння за наказом монарха, затверджувалися ним і стали ядром усього історіописання імператорського Китаю, його уособленням. «Ші цзи» виявилися першою з 24 династичних історій, підготовлених придворними кит. істориками до середини XVIII ст., і залишилися найвищим прикладом і прототипом для великої к-сті всіх наступних, написаних за офіційним замовленням династичних історій, для всієї стародавньої та середньовічної історіографії Китаю та ін. країн Далекого Сходу. Метод і архітектоніка «Історичних записок» були запозичені в С. його послідовниками та наступниками й покладені в основу всіх династичних історій феод. Китаю. У європ. колег він заслужив прізвисько Кит. Тацит, а також порівняння з Плу-

тархом, за 150 років до якого підготував короткі біографії окремих іст. осіб.

О. Марущенко

Синергетичний підхід у дослідженнях історії.

Міждисциплінарна методологія, що займається вивченням процесів самоорганізації й виникнення, підтримки стійкості й розпаду структур (систем) різної природи на основі методів «формальних технологій». Основні положення синергетики були сформульовані проф. Штутгартського ун-ту Г. Гаке-ном.

С. п. д. і. базується на евристичних методах дослідження відкритих самоорганізованих систем, які підпадають під вплив кооперативного ефекту, що супроводжується утворенням просторових, часових або функціональних структур, процесів самоорганізації систем різної природи. Вивчаючи закони самоорганізації, дезорганізації і самоуправління складних систем, С. п. д. і. дає універсальне знання законів їх самоорганізації та розвитку. За допомогою С. п. д. і. іст. явища досліджуються як системи, що самоорганізуються, виникнення і зміна яких ґрунтується на випадкових процесах, особливо в їх кризових, нестабільних станах. Базовий понятійний апарат С. п. д. і. складають поняття нерівноваги, кризи, еволюції, відхилення, ймовірності випадку, самоорганізації, непередбачуваності, чинника порядку, ентропії, аттрактора, точки біфуркації, дисипативної структури. С. п. д. і. полягає у виявленні можливостей поєднання, кооперування та самоорганізації елементів систем з метою виявлення фундаментальної ролі самоорганізації в нелінійних динамічних системах. С. п. д. і. має найбільшу ефективність у тих випадках, коли об'єктом дослідження служать нелінійні динамічні відкриті дисипативні (нестійкі, слабоорганізовані) системи.

При С. п. д. і. образ історії постає як сукупність нелінійних процесів. Ідея нелінійності включає багатоваріантність, альтернативність шляхів еволюції та її незворотність. Суть С. п. д. і. полягає в тому, що стан нерівноваги систем спричиняє порядок та безпорядок, які тісно поєднані між собою. Нерівноважні системи забезпечують можливість виникнення унікальних подій, появу історії Універсуму. Час стає невід'ємною константою еволюції, оскільки в нелінійних системах у будь-який момент може виникнути новий тип рішення, який не зводиться до попереднього. С. п. д. і. демонструє, яким чином і чому хаос може розглядатися як чинник творення, конструктивний механізм еволюції, як з хаосу власними силами може розвиватися нова організація.

Інструментарій С. п. д. і. дає змогу визначити, що: 1) складноорганізованим системам неможливо нав'язати напрями і шляхи розвитку, можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації; 2) неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи; 3) при кількох станах рівноваги еволюцій-